

ЗАСОБИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕСОЦІАЛІЗАЦІЇ ЗАСУДЖЕНИХ

ШАЙ Роман Ярославович - кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінального права та процесу Інституту права, психології та інноваційної освіти Національного університету «Львівська політехніка».

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2788-6035>

УДК: 343.8

DOI 10.32782/EP.2023.1.21

У статті проведено правовий аналіз основних засобів виправлення та подальшої ресоціалізації засуджених, окреслено проблемні питання щодо застосування тих чи інших засобів виправлення та ресоціалізації.

Ключові слова: ресоціалізація, виправлення, кримінально-виконавче законодавство, місця позбавлення волі, засуджені.

Постановка проблеми

Позбавлення волі вважається одним із найсуворіших видів покарання, який істотно обмежує права й свободи засуджених осіб, прямо впливає на їх психіку. Тому, коли до винної особи застосовується кримінальне покарання, то і законодавець, і правозастосувач, і суспільство в цілому зазвичай розраховують на те, що в кінцевому підсумку поведінка правопорушника наблизиться до певного зразка, взірця та не становитиме більше загрози для охоронюваних законом інтересів. Іншими словами, особа, що відбула кримінальне покарання, в ідеалі не повинна вчиняти більше нових злочинів та інших правопорушень. І оскільки для держави важливо, аби кожна людина відчувала себе повноцінно, адже від цього в цілому залежить добробут суспільства, то питання ресоціалізації засуджених завжди було і є актуальним, тому що таким особам потрібні особливі умови адаптації в соціумі.

Проблема ресоціалізації засуджених – це важлива складова не лише процесу інтеграції колишніх в'язнів у соціум, а й попе-

редження і профілактика рецидивів неправомірної поведінки особи в межах державно-правового поля.

Аналіз останніх досліджень

Вивченням цієї тематики свого часу займалися різні вчені та науковці, які у своїх роботах досліджували ресоціалізацію засуджених, проблемні питання ресоціалізації засуджених, що разом становлять масив напрацювань, які дають змогу повноцінно проаналізувати це питання, а саме: О.В. Корчинський, В.В. Лень, М.І. Лисенко, В.А. Львовичкін, І.С. Михалко, О.М. Неживець, Ю.А. Пономаренко, М.С. Пузирьов, В.М. Синьов, А.Х. Степанюк, О.В. Ткачова, В.М. Трубников, В.І. Тютюгін, О.С. Міхлін, Ю.М. Антонян, В.І. Кривуша, В.О. Меркулова, В.А. Бадира, Т.А. Денисова, В.І. Рудник, С.К. Гречанюк, О.В. Беца, А.А. Музика.

Виклад основних положень

Ресоціалізація – це процес прийняття індивідом соціальних норм і культурних цінностей, утрачених, або неналежно засвоєних раніше, або оновлених на новому етапі суспільного розвитку. У певному сенсі ресоціалізація передбачає засвоєння індивідом деяких цінностей і норм, які радикально відрізняються від набутих ним раніше. Ресоціалізація пов'язана з руйнуванням засвоєних індивідом у процесі асоціалізації, десоціалізації негативних антигромадських норм і цінностей, прище-

пленням визнаних суспільством цінностей та вчинків; вона нагадує первинну соціалізацію, оскільки повинна радикально повному розставити акценти реальності [1, с.161].

Ресоціалізація засуджених, які відбувають покарання у виді позбавлення волі, досить складна, оскільки втрата соціальних зв'язків і суспільно корисних рис є глибокою, а подеколи – незворотною [2].

Метою ресоціалізаційної діяльності засуджених є зміна спрямованості особистості, створення системи її моральних, ідейних, правових переконань відповідно до прийнятих у суспільстві норм і цінностей, формування в осіб, що відбувають покарання, здатності до стабільної самостійної законослухняної поведінки після відбування покарання.

Необхідною умовою ресоціалізації є виправлення засудженого. Виправлення засудженого – процес позитивних змін, які відбуваються в його особистості та створюють у нього готовність до самокерованої правослухняної поведінки. Ресоціалізація – свідоме відновлення засудженого в соціальному статусі повноправного члена суспільства; повернення його до самостійного загальноприйнятого соціально- нормативного життя в суспільстві [3].

Відповідно до ч. 3 ст. 6 Кримінально-виконавчого кодексу України до основних засобів виправлення і ресоціалізації засуджених відноситься встановлений порядок виконання та відбування покарання (режим), пробація, суспільно корисна праця, соціально-виховна робота, загальноосвітнє і професійно-технічне навчання, громадський вплив [3].

Треба зауважити, що вибір, які засоби виправлення й ресоціалізації повинні бути застосовані, залежить від особистості засудженого, стосовно якого вони використовуються. Зокрема, вибір має зумовлюватися причинами, які спровокували особу до криміногенної поведінки, його психічними, психологічними й фізичними особливостями тощо. Виправлення та ресоціалізація прямо корелюють із принципом диференціації та індивідуалізації виконання покарань.

Перше місце в переліку засобів виправлення й ресоціалізації посідає режим, що підкреслює його особливе значення й суттєвий вплив на виправлення й ресоціалізацію засуджених осіб. Режим слід розглядати як встановлену кримінально-виконавчим законодавством систему правил поведінки засуджених і заходів, що здійснюються для досягнення цілей покарання без прив'язки до покарань, пов'язаних з позбавленням волі, тому що у засуджених, які відбувають покарання, не пов'язані з позбавленням волі, також існує власний режим, що спрямований на досягнення всіх цілей обраного виду покарання.

Наприклад, М.Я. Гуцуляк, досліджуючи основні засоби виправлення та ресоціалізації засуджених до покарання у вигляді громадських робіт, також зазначає, що більшість учених відносять поняття «режим» винятково до позбавлення волі. Однак, на його думку, така позиція не є бездоганною. Громадським роботам також властивий режим, адже кримінально-виконавче законодавство чітко регламентує порядок та умови їх виконання [4, с. 156].

Режим також є одним з найконцентрованіших засобів втілення кари та примусу. Він передбачає встановлені відповідними нормативно-правовими актами ізоляцію засуджених, постійний нагляд за ними, виконання покладених на них обов'язків, реалізацію їхніх прав і законних інтересів, дотримання особистої безпеки засуджених та персоналу, роздільне тримання різних категорій засуджених, різні умови утримання залежно від виду виправної установи, зміну умов відбування покарань.

На переконання О. С. Стеблінської, позбавлення волі – це крайня міра реагування держави на вчинення особою злочину. Відбування такого виду покарання в УВП тягне за собою суттєві обмеження стосовно засудженого, серед яких ізоляція, режим, постійний нагляд і контроль. Такі умови впливають на особу по-різному, а отже, і наслідки цього впливу є різноманітними [5, с. 253].

Режим утримання – це один з основних заходів виправлення засуджених, спонукання їх до правослухняної поведінки,

що безпосередньо передбачено кримінально-виконавчим законом.

Наступним засобом ресоціалізації є пробація, яка, у свою чергу, виступає альтернативою утримання у в'язниці і цим самим створює умови для розвантаження даних установ та економії коштів на утримання порушників. Вона застосовується на етапі судового розгляду і після винесення покарання, яке відбувається без ізоляції від суспільства. Пробація включає не лише контроль виконання обов'язків, покладених судом. З людиною, до якої застосовують цей захід, мають працювати спеціалісти, які психологічно готують її до іншого життя – того, де нема потреби вчиняти правопорушення. Спеціалісти мають комплексно аналізувати проблеми, потреби порушників, застосовувати під кожного ті чи інші методи мотиваційного впливу, контролювати зміни, стан людини та допомагати їй змінюватись.

Визначення поняття пробації міститься лише у Законі України «Про пробацію». Зокрема, йдеться про те, що пробація – система наглядових та соціально-виховних заходів, що застосовуються за рішенням суду та відповідно до закону до засуджених, виконання певних видів кримінальних покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, та забезпечення суду інформацією, що характеризує обвинуваченого. Як на нашу думку, це визначення є недосконалим, оскільки не є відтворенням правової сутності інституту як такого, а отже, його сутнісних ознак. Ця дефініція скоріше є відтворенням сукупності основних спрямувань (завдань) пробації. Проте навіть за такої редакції та зазначеного підходу маємо звернути увагу на певну недосконалість цього визначення. По-перше, визначається лише два спрямування, які складають зміст пробації: комплекс заходів щодо осіб, які відбувають покарання, не пов'язаних з позбавленням волі, та підготовка досудової інформації щодо обвинувачених. Отже, практично не визначений напрям реалізації інституту випробування – контроль та нагляд за дотриманням обов'язків особами, яких звільнено на підставі ст. 75-79 КК. По-друге, маємо розуміти, що пробація охоплює і процес виконання альтернативних позбавленням волі пока-

рань, що суперечить окремим положенням кримінально-виконавчого законодавств (ст. 11КВК), у якому функції виконання альтернативних покарань та пробації розглядаються окремо.

Наступною розглянемо суспільно корисну працю засуджених осіб, закріпивши яку законодавець виходив із того, що праця – важливий і потужний засіб впливу на особу, її свідомість і стиль життя, бо залучення до праці спрямоване, насамперед, на приучення засуджених ставитися до праці як до позитивної та необхідної складової їх життя, у тому числі й подальшого життя на волі [6,с.87].

Вивчаючи роль суспільно корисної праці для засуджених, які відбувають покарання у вигляді позбавлення волі на певний термін, потрібно зазначити, що праця є не лише засобом біологічного розвитку людини, але й інструментом для постійного розвитку, формування потреб особистості, сприяє зростанню її здібностей, навичок і вмінь їх використання [7].

Суспільно корисна праця є потужним чинником, що впливає на формування особистості засудженого, зокрема, праця певною мірою сприяє психоемоційному розвантаженню й відвертає від нав'язливих думок, до того ж швидше минає час. Сумлінне ставлення до праці надає можливість заслужити умовно-дострокове звільнення або отримати інші передбачені законом пільги, здобути корисні навички тощо. Водночас цей засіб впливу має особливості, які визначаються правовим статусом засуджених, потребою залучення їх до оплачуваних робіт і виконання установами завдань, поставлених державою.

Важливою особливістю такого засобу виправлення й ресоціалізації є те, що він не може бути застосований до деяких категорій осіб. Відповідно до п. 3.1 Інструкції засудженим до позбавлення волі, які досягли пенсійного віку, інвалідам I та II груп, хворим на активну форму туберкульозу, жінкам із вагітністю понад чотири місяці, жінкам, які мають дітей у будинках дитини при виправних колоніях, дозволяється працювати за їх бажанням з урахуванням висновку лікарської комісії установи [8].

Ще одним аспектом, на який необхідно звернути увагу, виступає праця засуджених до позбавлення волі на певний строк. Варто, однак, з'ясувати, це їх право чи обов'язок? Законом України «Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо адаптації правового статусу засудженого до європейських стандартів» були внесені корективи до КВК України. Зокрема, у частині першій статті 118: слова «повинні працювати» замінені на «мають право працювати»; слова «залучаються до праці» – на «залучаються до оплачуваної праці» [9].

Також на увагу заслуговує і на такий засіб виправлення й ресоціалізації, як соціально-виховна робота. Відповідно до ч. 1 ст. 123 КВК України соціально-виховна робота – це цілеспрямована діяльність персоналу органів і установ виконання покарань та інших соціальних інституцій, завдяки якій досягається мета виправлення і ресоціалізації засуджених. Соціально-виховна робота сприяє формуванню й закріпленню в засуджених прагнення до заняття суспільно корисною діяльністю, сумлінного ставлення до праці, дотримання вимог законів та інших прийнятих у суспільстві правил поведінки, підвищення їх загальноосвітнього і культурного рівнів [3].

На думку А. В. Скіць, досягнення непростих задекларованих завдань виправлення та ресоціалізації засуджених можливе за умови здійснення системного, цілеспрямованого та правильно організованого впливу. Основним засобом та механізмом здійснення такого впливу, на думку автора, є соціально-виховна робота [10, с. 127]. Основним, проте не єдиним. Тобто не сама по собі соціально-виховна робота, а система різноманітних заходів має забезпечити досягнення цілей виправлення та ресоціалізації засуджених.

Соціально-виховна робота із засудженими – це цілеспрямована професійна діяльність відповідних суб'єктів, яка полягає у здійсненні зовнішнього впливу на поведінку засудженого з метою її подальшої позитивної зміни. Саме тому ціла низка напрямів діяльності адміністрації органів та установ виконання покарань цілком залежить

від якості та ефективності її практичного провадження. Перш за все від рівня соціально-виховної роботи залежить підтримання належного режиму в колонії, що, у свою чергу, безпосередньо стосується стану безпеки в установі.

Ще одним основним засобом виправлення й ресоціалізації осіб виступає загальноосвітнє й професійно-технічне навчання. Згідно із ч. 1 ст. 125 КВК України у колоніях відповідно до законів України «Про освіту» і «Про загальну середню освіту» засудженим забезпечується доступність і безоплатність здобуття повної загальної середньої освіти.

Як цілком слушно вважає А. Х. Степанюк, загальноосвітнє й професійно-технічне навчання здійснюється з метою сприяння розвитку особи, її виправлення і полягає не тільки в тому, щоб дати систему знань про закономірності розвитку природи й суспільства, розширити межі світогляду, сприяти інтелектуальному розвитку засуджених, залучати їх до досягнень науки і техніки, а й безпосередньо впливати на виховання засуджених [6, с. 200].

На наш погляд, провідна роль освіти полягає у тому, що коли засуджені до позбавлення волі задіяні в освітньому процесі, це, насамперед, відволікає їх від даремного, безглузкого проведення часу, а також допомагає у переосмисленні своїх життєвих позицій. У зв'язку з цим можна стверджувати, що підвищення культурного рівня засуджених у процесі навчання сприяє деякою мірою позитивній зміні їхньої особистості. Саме за допомогою освіти формується світогляд громадян, їх ціннісні орієнтації, розуміння та сприйняття існуючих у суспільстві норм поведінки, культурних цінностей і традицій. З цього приводу деякі науковці стверджують, що між низьким культурним рівнем особистості і злочинністю, за різними кримінологічними дослідженнями, існує певний зв'язок [11, с. 77].

Стосовно загальноосвітнього і професійно-технічного навчання засуджених слід вказати, що це такий засіб виправлення та ресоціалізації, який мав би застосовуватися до засуджених, які відбувають покарання, не пов'язані із позбавленням волі, особли-

во неповнолітніх, але, інспектори не мають жодних законодавчо закріплених правових зобов'язань, щоб змусити навчатися цю категорію засуджених.

Найбільш проблемним, на наш погляд, є такий засіб виправлення й ресоціалізації, як громадський вплив. Слід відразу додати, що КВК України в ст. 5 закріплює участь громадськості в передбачених законом випадках у діяльності органів і установ виконання покарань як принцип кримінально-виконавчого законодавства, виконання і відбування покарань. При цьому КВК України не містить чіткого визначення, що необхідно розуміти під участю громадськості, він лише наводить у ст. 25 КВК України тезу про те, що: «Об'єднання громадян та засоби масової інформації, релігійні та благодійні організації, окремі особи в порядку, встановленому цим Кодексом і законами України, можуть надавати допомогу органам та установам виконання покарань у виправленні засуджених і проведенні соціально-виховної роботи» [3].

Висновки

Законодавець не надає прямого визначення поняття «основні засоби виправлення і ресоціалізації», а лише перераховує ті засоби, що можуть бути використані для досягнення відповідних цілей. Додамо, що питання стосовно того, відкритим чи закритим є цей перелік, залишається невирішеним. На нашу думку, система засобів виправлення й ресоціалізації надзвичайно складна і не зводиться до перелічених 6 пунктів, але в ст. 6 КВК України мова йде саме про основні засоби виправлення й ресоціалізації. Це дозволяє зробити висновок, що задля виправлення й ресоціалізації засуджених можуть використовуватися й інші засоби, але вони не будуть мати статус «основних».

Література

1. Перинская Н. А. Ресоциализация. Знание. Понимание. Умение. 2005. № 4.- С. 161–162.
2. Наливайко В. С. Кримінологічні проблеми ресоціалізації осіб, звільнених з місць позбавлення волі : дис. канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2000. 142 с.
3. Кримінально-виконавчий кодекс України: закон України від 11.07.2003-№ 1129-IV // База даних «Законодавство України»/ Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15>
4. Гуцуляк М.Я. Основні засоби виправлення та ресоціалізації засуджених до покарання у вигляді громадських робіт.- Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична. 2009. № 3. 233 с.
5. Стеблинська О. С., Ярмолюк О. В. Окремі питання втечі з місць позбавлення волі або з-під варті. Право. 2016. № 1 (13). С. 253–259.
6. Засоби виправлення і ресоціалізації засуджених до позбавлення волі: монографія, за заг. ред. д.ю.н., проф.- А. Х. Степанюка. Х.:, 2011. 323 с.
7. Зубков А.И. Социально-правовые и организационные проблемы труда осужденных к лишению свободы : учеб. пособие. Рязань : РВШ МВД СССР, 1980. 102 с.
8. Інструкція про умови праці та заробітну плату засуджених до обмеження волі або позбавлення волі: наказ Міністерства юстиції України від 7 березня 2013р. № 396/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0387-13>
9. Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо адаптації правового статусу засудженого до європейських стандартів: Закон України від 8 квітня 2014р. № 1186-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1186-18>
10. Скіць А. В. Соціально-виховна робота з неповнолітніми засудженими у виховних колоніях: А. В. Скіць. Наук. зап. Тернопіль. нац. пед. ун-ту ім. В. Гнатюка. Сер. Педагогіка. Голов. ред. Г. Терещук. Тернопіль: ТНПУ, 2011. № 2. С. 124–129.
11. Гель А., Клименко Н. Деякі аспекти дослідження особи засудженого до позбавлення волі. Право України. 2001. № 7. С. 76–80.

Shai Roman

Ph.D. in Law

*Professor of the Department
of Criminal law and procedure,
Psychology and Innovative Education of
the National University
Lviv Polytechnic University, Lviv*

MEANS OF ENSURING

RESOCIALIZATION OF CONVICTS

The article carries out a legal analysis of the main means of correction and further resocialization of convicts, outlines problematic issues regarding the use of certain means of correction and resocialization.

Deprivation of liberty is considered one of the most severe types of punishment, which significantly limits the rights and freedoms of convicted persons, and directly affects their psyche. Therefore, when a criminal punishment is applied to a guilty person, both the legislator, the law enforcer, and society as a whole usually count on the fact that in the end the behavior of the offender will approach a certain model, model and will no longer pose a threat to the interests protected by the law. In other words, a person who has served a criminal sentence should ideally not commit more new crimes and other offenses. And since it is important for the state that every

person feels fulfilled, because the well-being of society as a whole depends on it, the issue of resocialization of convicts has always been and is relevant, because such persons need special conditions of adaptation in society.

Resocialization is the process of acceptance by an individual of social norms and cultural values, lost or improperly assimilated earlier, or renewed at a new stage of social development. In a certain sense, resocialization involves the assimilation of some values and norms by the individual, which are radically different from those acquired by him earlier. Resocialization is connected with the destruction of negative anti-social norms and values acquired by the individual in the process of desocialization, desocialization, and the inculcation of values and actions recognized by society; it resembles primary socialization, as it must radically reposition the accents of reality.

The problem of resocialization of convicts is an important component not only of the process of integration of ex-prisoners into society, but also prevention and prevention of relapses of illegal behavior of a person within the state-legal field.

Key words: resocialization, corrections, criminal enforcement legislation, places of deprivation of liberty, convicts.